

Doktori (PhD) értekezés tézisei

PINTÉR LILLA

**A KIMERÍTŐ ÉRTELMEZÉS ELSAJÁTÍTÁSA
KÜLÖNBÖZŐ FÓKUSZTÍPUSOK ESETÉN**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola

Elméleti Nyelvészet Műhely

Témavezető:

Prof. É. Kiss Katalin

egyetemi tanár, akadémikus

Budapest

2017

1. Célkitűzés

Az értekezés fő célja a magyar nyelvben található két leggyakoribb fókusz-típus, a szerkezeti fókusz és a *csak* partikulával módosított fókusz által kifejezett kimerítő azonosítás elsajátításának kísérletes vizsgálata. A kapott eredmények nem csupán azt mutatják meg, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek mely életkorban kezdik el a felnőttekhez hasonlóan érteni a vizsgált szerkezeteket, hanem adalékul szolgálnak a különféle mondat-típusok által kódolt kimerítő olvasatok forrásának és státuszának meghatározásához is.

2. A kutatás módszere

Az értekezés öt kísérlet eredményeinek elemzése révén járul hozzá a fenti kérdések megválaszolásához. A vizsgálatok során összesen 302 résztvevőtől gyűjtöttem a statisztikai tesztekbe bevonható adatokat. A kísérleti személyek életkoruk alapján négy csoportba sorolhatók: óvodások, első osztályos iskolások, harmadik osztályos iskolások, valamint felnőtt anyanyelvi beszélők.

A kísérleti feladatok módszertani szempontból is változatosak voltak. Az öt kísérletből három ún. mondat-kép megítélési feladatot tartalmazott, amelyben a résztvevőknek egy háromfokú skálán kellett megítélniük a látott képek és a hallott mondatok viszonyát. A feladat különlegességét az adta, hogy ezúttal a skála – a vizsgált gyerek életkorára való tekintettel – nem számok, hanem arcok sorából állt, ugyanis egy szomorú, egy közepes és egy mosolygó arc reprezentálta

a skála hamis, közepes és igaz fokozatait. Az óvodáskorú gyerekek tesztelésére is alkalmas skála kidolgozása Katsos és Bishop (2011) nevéhez fűződik, akik három különböző méretű epereket használtak ugyanezre a célra. E válaszadási mód validálása érdekében a szerkezeti fókusz értelmezését vizsgáló első kísérletben a résztvevőket két csoportra osztottam: az egyik csoport tagjainak kizárólag a korábbi kísérletek zömében is alkalmazott bináris (jellemzően „igaz” vagy „hamis”) válaszadásra volt lehetősége, míg a másik csoportban a fenti három lehetőség közül választhattak. Mivel a skálát valóban tudták használni a kisebb gyermekek is, egy negyedik feladatban (a szerkezeti fókusz értelmezését vizsgáló második kísérletben) ugyanezt a válaszadási módot alkalmaztam, itt azonban a résztvevőknek a hallott mondatokat nem képekre, hanem bábokkal eljátszott szituációkra vonatkoztatva kellett értelmezniük. Végül az ötödik kísérlet egy képkiválasztási feladat volt, amelyben a beszélőknek az volt a teendőjük, hogy négy, egyidejűleg prezentált képpel kapcsolatban eldöntsék, hogy igaz vagy hamis-e rájuk nézve az elhangzott, *csak* partikulát tartalmazó mondat.

Végül módszertanilag fontos lépés volt azt is, hogy a felnőtt beszélők esetében a tesztmondat elhangzása és a válaszadás között eltelt reakcióidőt is rögzítettem, mivel ennek mértéke is fontos információkkal szolgálhat arról, hogy problémásnak találják-e egy adott szerkezet típus használatát olyan esetekben, amelyekben a kimerítőség követelménye nem teljesül.

3. A disszertáció felépítése és főbb tézisei

Az értekezés négy fejezetre tagolódik. Az első fejezet bevezeti a kimerítőség fogalmát, illetve sorra veszi a kimerítő olvasattal is rendelkező szerkezet típusokat. Ettől kezdve a kutatás a szerkezeti fókusz és a *csak* partikula értelmezésére összpontosít, míg a semleges hangsúlyozású, SVO szórendű mondatok vizsgálata összehasonlítási alapként szolgál.

A második fejezetben a szerkezeti fókusz tartalmazó mondatok értelmezését vizsgálom, melynek során legelőször a szóban forgó konstrukció legfőbb jellemzőit gyűjtöm össze, különös tekintettel a jelentéstani ismérvekre. Az utóbbiakkal kapcsolatban felvethető hipotéziseket több szempont szerint is csoportosítom, majd egy következő alfejezetben az ezeket kísérletes úton tesztelő korábbi munkákat mutatom be olyan részletességgel, hogy azokból ne csupán a tárgyalt kérdés szempontjából releváns következtetések legyenek levonhatók, hanem a saját kísérleteim tervezésekor meghatározó fontosságú módszertani megfontolások is. Ezután következik az a három rész, amely egy-egy kísérletet, pontosabban azok céljait, leírását, predikcióit, majd eredményeit és azok megvitatását tartalmazza. Az első kísérletben azt találtam, hogy a hétéves kor alatti gyermekek nem társítanak kimerítő olvasatot annak a mondatösszetevőnek, amely a szerkezeti fókusz pozíciójában jelenik meg, azonban az életkor emelkedésével folyamatosan növekszik a kimerítő értelmezésre utaló válaszok száma. A második kísérlet eredményei azt is bizonyították, hogy ez a megfigyelés

kontextuális támogatás mértékétől függetlenül érvényes. A harmadik kísérletben kontroll gyanánt a semleges szórendű és hangsúlyozású mondatokat teszteltem egy az első kísérletével megegyező, izolált kontextusban, így zárva ki azt az eshetőséget, hogy a szerkezeti fókusznál talált kimerítősegi hatás levezethető lenne pusztán pragmatikai tényezőkből.

A harmadik fejezetben azoknak a mondatoknak a gyermek-, illetve felnőttkori interpretációját vizsgáltam, amelyek a szerkezeti fókusz mellett a *csak* partikulát is tartalmazták. Itt az alfejezetek felosztása, illetve sorrendje lényegében megegyezik az előző részével, pusztán annyi a különbség, hogy ezúttal mindössze két kísérlet bemutatására szorítkozom. Az első a szerkezeti fókusz értelmezését vizsgáló első kísérlettel azonos felépítésű teszt, a második pedig egy képkiválasztásos feladat volt. Az eredmények mindkét esetben arra utaltak, hogy a gyerekek ötéves korukra már a felnőttekkel megegyező módon értelmezik a *csak* partikulát, hiszen a kimerítősegi követelményét megsértő képeknél még a legfiatalabb résztvevők is elfogathatlannak ítélték a tesztmondatokat. Noha néhány esetben előfordult, hogy a kimerítő olvasatot a fókuszált elem helyett egy másik összetevővel asszociálták, az ehhez hasonló tévesztések száma messze elmaradt az angol, német vagy mandarin kínai nyelvet elsajátító kisgyerekek hibázási arányától, amit a *csak* partikulát tartalmazó mondatok szintaktikai sajátosságai indokolnak.

Az utolsó fejezet a vizsgált szerkezettypusok adatainak összevont elemzését és a további kutatás lehetséges irányaira való kitekintést tartalmazza. A fő következtetések három pontban foglalhatók össze.

Először is az eredmények a *csak* partikula értelmezésével kapcsolatban arra világítottak rá, hogy a gyerekek már óvodáskorban a felnőttekkel megegyező módon értik a kimerítőséget, és csak ritkán bizonytalanok abban, hogy melyik összetevővel asszociálják ezt a jelentéstartalmat. A szerkezeti fókuszttal ezzel szemben csak sokkal később kezdik következetesen felnőttszerűen érteni: még az első osztályos iskolások is bizonytalanok voltak azon képek megítélése esetén, amelyekben az állítás nem csupán a fókuszált összetevő által jelölt szereplőre volt igaz, hanem másra is. A harmadikos osztályos iskolások ezzel szemben már a felnőttekhez hasonlóan, azaz többnyire közepesen elfogadhatónak ítélték ezeket a mondat-kép párokat, sőt az ő esetükben a problémát inkább a kimerítő olvasat túláltalánosítása jelentette.

Másodsorú módszertani szempontból a legfontosabb eredmény annak a Kas és Lukács (2013), illetve Babarczy és Balázs (2016) által is említett feltételezésnek az igazolása, hogy a kimerítő olvasat aktiválódása valóban hatékonyabban mérhető egy háromelemű skálával, mint a bináris választással. Mindez meggyőzően bizonyítja az általam bevezetett, arcokból álló skála alkalmazhatóságát is.

Végül a kimerítőség forrását illetően kutatásom arra enged következtetni, hogy Kenesei (1986), Szabolcsi (1994) és Bende-Farkas (2009) javaslatával összhangban a *csak* partikula esetén egy az állítás részét képező kimerítő jelentéstartalmat kell feltételeznünk, míg a szerkezeti fókuszttal tartalmazó mondatoknál egy nem éppen tárgyalt tartalom státuszú, előfeltételezett komponensről beszélhetünk. Ez utóbbi álláspont mellett szól, hogy a felnőtt

résztevők következetesen a skála középső opcióját preferálták a kimerítőség követelményét sértő kondícióban. Ráadásul nem támogatta a Káldi és Babarczy (2016), Onea és Beaver (2011), illetve Wedgwoog (2005) által javasolt implikátúra-hipotézist az sem, hogy az említett kritikus képtusnál nem mértem kiemelkedően magas feldolgozási költségre utaló, szignifikáns reakcióidő-emelkedést. Érdeemes hangsúlyozni, hogy ugyanebbe az irányba mutat a kontextus értelmezésre gyakorolt hatását vizsgáló kísérlet is, ugyanis az óvodások válasza a kimerítő olvasatot erősen támogató szituáció ellenére sem változtak meg jelentős mértékben, noha a skaláris kifejezésekkel kapcsolatban már számos munka bizonyította, hogy megfelelő kísérleti helyzetben a gyerekek számára is jóval könnyebben elérhető az implikált jelentés (bővebben lásd Guasti és munkatársai 2005, Papafragou és Musolino 2003).

Hivatkozások

- Babarczy Anna – Balázs Andrea 2016. A kognitív kontroll és a preverbális fókusz értelmezése. In: Kas Bence (szerk.): *„Szavad ne feledd!” – Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 151–63.
- Bende-Farkas Ágnes 2009. Adverbs of quantification, *it*-clefts and Hungarian focus. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Adverbs and adverbial adjuncts at the interfaces*. Berlin: Mouton de Gruyter. 317–48.
- Guasti, Maria Teresa – Chierchia, Gennaro – Crain, Stephen – Foppolo, Francesca – Gualmini, Andrea – Meroni, Luisa 2005.

- Why children and adults sometimes (but not always) compute implicatures. *Language and cognitive processes* 20(5): 667–96.
- Kas Bence – Lukács Ágnes 2013. Focus sensitivity in Hungarian adults and children. *Acta Linguistica Hungarica* 60(2): 217–45.
- Katsos, Napoleon – Bishop, Dorothy V. M. 2011. Pragmatic Tolerance: Implications for the Acquisition of Informativeness and Implicature. *Cognition* 120: 67–81.
- Káldi Tamás – Babarczy Anna 2016. A magyar fókusz és a skaláris implikaturák: Egy szemmozgáskövetéses kutatás eredményei. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” – *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 333–46.
- Kenesei István 1986. On the logic of Hungarian word order. In: Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.): *Topic, Focus and Configurationality*. Amsterdam: John Benjamins. 143–59.
- Onea, Edgar – Beaver, David 2011. Hungarian focus is not exhausted. In: Ed Cormany – Satoshi Ito – David Lutz (szerk.): *Proceedings of the 19th Semantics and Linguistic Theory Conference*. eLanguage. 342–59.
- Papafragou, Anna – Musolino, Julien 2003. Scalar implicatures: experiments at the semantics–pragmatics interface. *Cognition* 86: 253–82.
- Szabolcsi Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* 42: 171–87.
- Wedgwood, Daniel 2005. *Shifting the Focus. From Static Structures to the Dynamics of Interpretation*. Amsterdam: Elsevier.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

Publikációk az értekezés témakörében:

- 2016 A *csak* partikula értelmezése óvodáskorban. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.): *LingDok15. Nyelvészdoktoranduszok Dolgozatai*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 133–151.
- 2016 A kísérletes módszertan térnyerése az elméleti nyelvészetben. *Magyar Tudomány* 177(7): 790–797.
- 2016 A kontextuális tényezők szerepe a szerkezeti fókusz óvodáskori értelmezésében. *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 365–387.
- 2016 A magyar szerkezeti fókusz kimerítő értelmezésének kísérletes vizsgálata. In Balázs József – Bojtos Anita – Paár Tamás – Tompa Zsófia – Turi Gergő – Vadász Noémi (szerk.): *Studia Varia – Tanulmánykötet*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 191–212.
- 2016 Preschoolers' interpretation of the focus particle *csak* 'only' in Hungarian. In Bellamy, Kate – Karvovskaya, Elena – Kohlberger, Martin – Saad, George (szerk.): *ConSOLE XXIII: Proceedings of the 23rd Conference of the Student Organization of Linguistics in Europe (7–9 January 2015, Paris)*. Leiden, Leiden University Centre for Linguistics, 200–220.

Konferencia-előadások az értekezés témakörében:

- 2014 6. Dubrovnik Conference on Cognitive Science – Language and Conceptual Development (Dubrovnik, 2014. május 22–24.)
Poszter: *The role of centration in Hungarian preschoolers' interpretation of exhaustivity*
- 2014 Nyelvészdoktoranduszok 18. Országos Konferenciája (Szeged, 2014. november 20–21.)
Előadás: *A csak partikula értelmezése óvodáskorban*

- 2015 23. Conference of the Student Organization of Linguistics in Europe
(Paris, 2015. január 7–9.)
Poszter: *Preschoolers' interpretation of the focus particle csak 'only' in Hungarian*
- 2015 12. International Conference on the Structure of Hungarian
(Leiden, 2015. május 22–23.)
Előadás: *The acquisition of the exhaustive interpretation of Hungarian focus constructions*
- 2015 5. Central European Conference in Linguistics for Graduate Students
(Olomouc, 2015. szeptember 4–5.)
Előadás: *Experimental investigation of the exhaustivity of structural focus*
- 2015 Generative Approaches to Language Acquisition 12.
(Nantes, 2015. szeptember 10–12.)
Előadás: *Focus interpretation in Child Hungarian*
- 2015 40. Boston University Conference on Language Development
(Boston, 2015. november 13–15.)
Poszter: *Children's interpretation of asserted, presupposed, and pragmatically implied exhaustivity*
- 2016 38. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft – AG12: Presuppositions in language acquisition
(Konstanz, 2016. február 24.)
Előadás: *Exhaustivity of structural focus in Hungarian: presupposition or implicature?*
- 2016 8. International Conference of Language Acquisition
(Palma de Mallorca, 2016. szeptember 7–9.)
Előadás: *Preschoolers' Interpretation of Presupposed and Pragmatically Implied Exhaustivity*
- 2017 Theoretical and Experimental Approaches to Presuppositions
(Genova, 2017. március 3–5.)
Előadás: *The Role of Contextual Factors in Preschoolers' Interpretation of Presupposed Exhaustivity*